

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація. Проблема освіти дорослих є актуальною, адже відповідно до результатів психологічних досліджень людина в усі періоди її життя здатна засвоювати нові знання. В умовах зростання ролі знань і технологій у житті суспільства та процесів глобалізації, інтеграції та інформатизації, системи освіти потребують вдосконалення. Метою освітньої політики стає створення умов, що дозволяють навчатися неперервно, тому на сучасному етапі все більше уваги приділяється розвитку сфери освіти дорослих. Стаття покликана розкрити психологічні особливості неформальної освіти, як важливого компонента ефективного навчання людей похилого віку. Неперервна освіта є одним із головних елементів соціальної моделі повноцінного суспільства. Освіта дорослих – це пролонгований процес розвитку людини, що відбувається протягом усього життя, неформальна освіта дорослих характеризується: суспільним характером керівництва; варіативністю програм і термінів навчання; поєднанням форм наукових і прикладних знань; добровільним характером навчання; систематизованістю навчання; цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається; спрямованістю на задоволення освітніх потреб окремих соціальних, професійних груп; створенням комфортного освітнього середовища для спілкування дорослих; можливістю психологічного захисту в умовах соціальних змін. Неформальна освіта в людей похилого віку має свої психологічні особливості, а роль навчання та освіти в літньому віці полягає у підтримці та розвитку пізнавальної функції, збільшенні психологічних ресурсів та покращенні соціального функціонування, крім того, освіта була визнана одним з чинників активного життя, що є важливим компонентом успішного старіння.

Ключові слова: освіта протягом життя, особистість, навчання, дорослий вік, людина, знання, неформальна освіта, психологічні особливості, успішна старість.

Abstract. The problem of adult education is relevant. According to the results of psychological research, a person in all periods of her life is able to acquire new knowledge. With the growing role of knowledge and technology in the life of society and the processes of globalization education system need to be improved. The goal of educational policy is to create conditions that allow you to study continuously. At the current stage of development of educational policy, more attention is paid to the development of adult education. The article aims to reveal the psychological peculiarities of informal education as an important component of effective education of the elderly. Continuing education is one of the main elements of a social model of a full-fledged society. Adult education is a prolonged process of human development that takes place throughout life. Adult informal education is characterized by: variability of programs and terms of training; a combination of forms of scientific and applied knowledge; voluntary character of studying; systematic learning; the focus on meeting the educational needs of individual social and professional groups; creating a comfortable educational environment for adult communication. Informal education in the old age has its own psychological characteristics. The role of education in the old age is to support and develop cognitive function, increase psychological resources and improve social functioning. Education was recognized as one of the factors of active life, which is an important component of successful aging.

Key words: education during life, personality, aged, person, knowledge, informal education, psychological features, successful old age.

Постановка проблеми: Актуальність освіти людей похилого віку обумовлена інтенсивними соціально-економічними трансформаціями та демократизацією суспільства. Проблема визначення особливостей освіти літніх людей існувала завжди, адже відповідно до результатів досліджень з психології, людина в усі періоди її життя здатна засвоювати нові знання. В умовах зростання ролі знань і технологій у житті суспільства та процесів глобалізації, інтеграції та інформатизації, система дорослої освіти потребує вдосконалення. Метою освітньої політики стає створення умов, що дозволяють навчатися безперервно, тому на сучасному етапі все більше уваги приділяється розвитку сфери освіти пенсіонерів. Вікові особливості життєвої ситуації, фізіологічне та психологічне здоров'я, позитивна картина старіння та освіта протягом усього життя є тими важливими психологічними чинниками, які в перспективі забезпечують успішну старість.

Аналіз попередніх досліджень: Проблеми освіти дорослих перебували в полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців (О. Огієнко, В. Онушкін, С. Сисоєва, Н. Тоскіна, Н. Hanselmann, J. Polturzycki, І. Зязюн, Ю. Маршавін та ін.). Найбільш ґрунтовні дослідження з даної тематики зроблені Е. Ліндеманою, М. Ноулзом,

С. Змеєвим, Н. Ничкало, Л. Лук'яною, Л. Сігаєвою та іншими. Психологічні особливості неформальної освіти розкриті у дослідженнях з психології особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов, С. Рубінштейн та ін.), та психології розвитку (Г. Балл, Л. Буєва, Н. Гнатко, Ю. Карандашов та ін.).

Мета статті: розкрити психологічні особливості неформальної освіти, як важливого компоненту ефективного навчання людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу: Освіта супроводжує розвиток особистості протягом всього її життя, сприяє цьому державна політика, яка створює необхідні передумови для застосування новітніх науково-інформаційних технологій, ефективність використання яких залежить від рівня розвитку та освіченості людини [3]. Освіта на кожному з етапів розвитку та становлення особистості має особливості, а специфіка та найбільш дієві методи визначаються віковим періодом, на якому перебуває людина.

Специфічні психологічні особливості має освіта людей похилого віку. Hayslip і Cooper досліджуючи суб'єктивні та об'єктивні інтелектуальні зміни у людей похилого віку показали, що почуття контролю над власною життєвою ситуацією, яке виникає в процесі навчання, може допомогти мінімізувати негативні наслідки і переживання, пов'язані зі старінням. Освіта та самооздоровчі заходи впливають на здатність зберігати бадьорість духу перед поганим здоров'ям, втратами, негативними стереотипами похилого віку та можливою дискримінацією. Hayslip і Cooper стверджують, що вплив цілеспрямовано розроблених навчальних програм, та щоденна розумова діяльність, є стимулами, які допомагають зміцнювати та розвивати свій життєвий потенціал. Там, в свою чергу, визначив ряд причин для навчання людей похилого віку, до них він відніс: духовне та особисте зростання, задоволення від вивчення чогось нового, та актуальний зв'язок та розуміння того, що відбувається в суспільстві та у світі [6]. Відповідно до положень Європейського Союзу неперервна освіта є одним із головних елементів соціальної моделі повноцінного суспільства. Основними постулатами неперервної освіти, сформульованими Міжнародною комісією ЮНЕСКО, стали: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити; також було введено спеціальну термінологію, що відображала різні ступені організованості освітніх послуг: формальна, неформальна та інформальна освіта [4]. У європейських дискусіях з проблем освіти дорослих прийнято використовувати різноманітні терміни: «lifelong learning» (навчання впродовж життя), «lifewide learning» (навчання все життя, тобто таке, що включає всі форми навчання: формальні з видачею сертифікату чи диплому; неформальні, які здійснюються на семінарах, конференціях; та інформальні, тобто самоосвіту за допомогою спілкування, використання ЗМІ, читання, тощо).

Освіта – це пролонгований процес розвитку людини (особистості, громадянина, індивідуальності, фахівця), що повинен відбуватися протягом усього життя, а ефективність освіти літніх людей напряму залежить від методів та підходів, якими вона реалізується. Одним з найбільш продуктивних методів для освіти людей похилого віку є інтерактивний метод, однією з основних відмінностей якого від традиційних методів освіти, є суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студента. Необхідність практичного розв'язання проблеми активності учасників процесу навчання є важливим аспектом інтерактивного методу, адже навчання зобов'язане активно залучати отримувачів освітніх послуг до сприймання матеріалу та групової, чи індивідуальної роботи.

Основне завдання сучасної освіти, для будь-якого вікового періоду полягає у новій якості сучасної освіти, орієнтованій на інтелектуальний і творчий розвиток особистості, здатності до інноваційної діяльності та інноваційного сприймання сучасного світу, яка визначається не лише отриманими знаннями, вміннями й навичками, а й спроможністю до їх творчого використання, самостійної діяльності, навчання і самовдосконалення упродовж життя. Важливого значення у цьому процесі набуває неформальна освіта. У відповідності з класифікацією ЮНЕСКО до неформальної освіти (non-formal education) належать навчальні програми, курси, семінари, гуртки, лекторії, що організовуються і проводяться поза традиційною системою освіти. При цьому результати навчання не завжди підтверджуються відповідними документами. У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу підкреслюється, що неформальна освіта є рівноправною складовою освітнього процесу протягом всього життя [7]. Неформальна освіта, на відміну від формальної, здійснюється не навчальними закладами, а різними організаціями та установами. В Україні неформальною освітою літніх людей найчастіше займаються суспільні некомерційні організації, що розробляють і здійснюють навчальні програми в різних освітніх проектах, займаються підготовкою тренерів для реалізації цих навчальних програм, публікують навчально-методичну літературу. Діяльність освітніх установ з отримання неформальної освіти заснована на принципах демократизму, відкритості та доступності. Неформальна освіта людей похилого віку характеризується:

- суспільним характером керівництва;
- варіативністю програм і термінів навчання;
- поєднанням форм наукових і прикладних знань;
- добровільним характером навчання;
- систематизованістю навчання;

- цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається;
- спрямованістю на задоволення освітніх потреб окремих соціальних, професійних груп;
- створенням комфортного освітнього середовища для спілкування дорослих;
- можливістю психологічного захисту в умовах соціальних змін [2, с. 134].

Саме такий методологічний підхід і забезпечує продуктивність освітнього процесу серед людей похилого віку, адже освіта в похилому віці має свою специфіку пов'язану із процесами старіння.

Біосоціальна сутність людини дає підставу розглядати психологічні зміни в старості як сукупність взаємовпливу біологічного і соціального. Старіння поділяють на три взаємопов'язані процеси: біологічне старіння, соціальне старіння, психологічне старіння. Біологічне старіння – це біологічні зміни організму з віком (інволюція). Біологічне старіння пов'язане з фізіологічними аспектами старості. В свою чергу соціальне старіння проявляється у тому, як змінюються зв'язки з суспільством, а вивчення старості в соціальному контексті проходить за трьома напрямками: індивідуальні переживання людини похилого віку; місце людей похилого віку в суспільстві; проблеми старості та їх розв'язання на рівні соціальної політики. Натомість найбільш актуальним для нас є психологічне старіння – це специфічне відчуття психологічної старості, яке характеризується об'єктивними та суб'єктивними ознаками. До об'єктивних ознак можна віднести зниження інтелектуальних здібностей, звуження емоційної сфери. Суб'єктивні ознаки можуть реалізовуватися у ставленні особистості до процесу свого власного старіння. Специфіка освітнього процесу людей похилого віку визначається віковими змінами у психічних процесах [8]. Можна виділити такі вікові зміни у психічних процесах літніх людей:

1. Порушення відчуттів та сприймань, у зв'язку з цим зменшується кількість інформації, яку людина може сприйняти.
2. Послаблення пам'яті, що проявляється у вигляді забудькуватості або погіршенні запам'ятовування нової інформації, а натомість згадується дуже давня інформація.
3. Зниження зосередженості, що проявляється у неувважності, розсіяності.
4. Негативні зміни в процесах мислення: порушується його темп, а іноді спостерігається зниження загальної продуктивності мислення.
5. Зміни в емоційній сфері: з'являється дратівливість, депресія, апатія, та ін.
6. Розлади свідомості, основним симптомом яких є дезорієнтація у часі, місцевості, навколишньому середовищі, у власній особистості.

Беззаперечним є той факт, що відбуваються зміни в особистості людини похилого віку: знижується самооцінка, підвищується вразливість, невпевненість. Це викликає негативні емоції, які загалом прискорюють старіння та ускладнюють процес навчання, проте саме за таких умов найбільш афективним засобом виявляється неформальна освіта.

Проблема неформальної освіти в Україні є дуже актуальною, адже українське суспільство переживає складні трансформаційні процеси, які торкаються всіх сфер життя. Неформальна освіта в умовах суспільних змін виконує комплекс функцій, що забезпечують цілісність нового виду діяльності, до них можна віднести: адаптаційну; функцію розуміння і прийняття нових умов життя; інформаційну; вміння знайти, вибрати та використати необхідну інформацію, підвищити грамотність; розвиваючу; та функцію, що дозволяє оволодіти новими способами діяльності [1, с. 264].

З урахуванням того, що неформальна освіта може ефективно вирішувати завдання поповнення дефіциту психологічної компетентності людини похилого віку, актуалізується необхідність наукового осмислення психологічних засад неформальної освіти, розробки її теоретико-методологічних основ. Призначення неформальної освіти людей похилого віку полягає у психологічному розвитку особистості, який забезпечить максимальну ефективність навчання та засвоєння інформації. Даний процес проходить у кілька етапів:

- прийняття людиною на себе відповідальності за власні дії, результат яких завчасно невідомий;
- переживання стосовно реалізації різних варіантів майбутнього, власної приналежності до побудови образу бажаного результату, здібності реалізувати задумане;
- реалізація можливостей, що відкриваються в певній діяльності;
- прийняття відповідального рішення про припинення дій;
- усвідомлена оцінка результату як особистісного новоутворення, що досягається завдяки власній активності [5].

Особливу увагу при включенні людей похилого віку в неформальні освітні процеси слід приділити психологічній адаптації, яка заснована на перебудові стереотипу мисленнєвих дій особистості у виборі стратегії та методів роботи. Для того, щоб успішно пройшла психологічна адаптація, пенсіонерам слід навчитися керувати своїм емоційним і психологічним станом, крім того важливою особливістю неформальної освіти літніх людей є саморозвиток і творчість, оскільки вони розвивають здатність нестандартного погляду на речі та

ситуації. Розвиток творчого потенціалу особистості необхідний для підвищення якості її соціального, культурного та професійного життя. В свою чергу основними мотиваційними факторами навчання в людей похилого віку можуть виступати: розвиток особистості, саморозвиток, надбання знань, а також поліпшення власного економічного становища шляхом розвитку та практичного застосування набутих нових навичок та вмінь. Проте, низький рівень розвитку та розповсюдження неформальної освіти вказує на те, що більшість людей похилого віку не користуються перевагами свого віку, або не знають про них.

Висновки: На жодному етапі власного життєвого та професійного шляху людина не може вважати себе остаточно сформованою, адже вона у процесі свого розвитку постійно змінюється та розвивається. Роль навчання та освіти в літньому віці полягає у підтримці та розвитку пізнавальної функції, збільшенні психологічних ресурсів та покращенні соціального функціонування, крім того освіта була визнана одним з чинників активного життя, що є важливим компонентом успішного старіння. В свою чергу, незалежно від життєвого чи вікового етапу на якому знаходиться особистість важлива особливість її становлення полягає в постійній самоактуалізації та саморозвитку. Перспектива подальших розробок даної тематики може полягати у дослідженні особливостей суспільного ставлення до освіти у літньому віці, а також у визначенні навчальних потреб сучасного покоління людей похилого віку, що може дати більш повне розуміння ролі навчання в успішному старінні.

Список використаних джерел:

1. Громкова М.Т. Андрогогика: теория и практика образования взрослых: учеб. пособие для системы доп. проф. образования / М.Т. Громкова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 495.
2. Змеєв С. Наука XXI века: Андрогогика / С. Змеєв // Высшее образование в России. – 1998. – № 2. – С. 76-79.
3. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації. Факти, роздуми, перспективи / Василь Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С. 214.
4. Модельный закон „Об образовании взрослых” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 05.11.2007: <<http://www.pravoby.info/megdoc/part3/megd3174.htm>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
5. Шаповаленко И. В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология) / И.В. Шаповаленко // Учебник. – М.: Гардарики, 2005. – С. 349
6. Boulton-Lewis, G. M., Buys, L., & Lovie-Kitchin, J. (2006). Learning and active aging. *Educational Gerontology*, 32(4). P. 271–282.
7. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy / M.S. Knowles. – Chicago, 1980. – P. 195.
8. Šatienė S. Learning in later life: the perspective of Successful ageing. *Applied Research in Health and Social Sciences: Interface and Interaction*, Vol. 12, No. 1, 2015.

УДК: 371.13:796

О. О. Солтик, м. Хмельницький, Україна / O.O. Soltyk, Khmelnytskyi, Ukraine
Soltyk_sasha@i.ua

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ ФАХІВЦЯ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Дослідження професійної надійності вчителя фізичної культури повинно ґрунтуватись на загальній теоретичній основі теорії надійності. В статті проведено аналіз найбільш поширених визначень і понять, пов'язаних із надійністю.

Зазначається, що понятійний апарат надійності людини в різних сферах життєдіяльності відрізняється наявністю великої кількості визначень.

Важливою умовою дослідження надійності людини, як суб'єкта праці, зокрема у педагогічній сфері, є врахування специфіки і особливостей професійної діяльності.

Метою статті стало визначення надійнісних характеристик, притаманних професії викладача фізичного виховання. Для вирішення даного завдання було використано метод наукових досліджень документів – контент-аналіз. Контент-аналіз різних термінів і визначень надійності дозволив встановити